

них дисциплін. Розробляти та застосовувати лабораторні зошити на основі проблемно-модульного підходу з використанням проблемних запитань, задач, завдань для конкретних навчальних предметів, як спеціальних, так і фундаментальних з урахуванням професійної спрямованості. Це полегшить роботу викладача, особливо молодого, зменшить час на підготовку до занять, створить систематичність у використанні методів проблемного навчання.

Література

1. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин. – М. : Педагогика, 1972. – 208 с.
2. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе / М.И. Махмутов. – М. : Просвещение, 1977. – 240 с.
3. Медична біологія : підручник / за ред. В.П. Пішака, Б.І. Бажори. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 656 с.
4. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / В.М. Нагаєв. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.
5. Нісімчук А.С. Педагогіка : підручник / А.С. Нісімчук. – К. : Атіка, 2007. – 344 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.
7. Фурман А.В. Проблемные ситуации в обучении / А.В. Фурман. – К. : Рад. Школа, 1991. – 191 с.

СОБЧЕНКО Т.М.

ЗМІСТ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Останніми роками в середовищі українських учених спостерігається стійка увага до вивчення історії вітчизняної педагогіки. Вона зумовлена необхідністю перегляду окремих принципів положень, висновків і їх об'єктивного оцінювання, приведенням вітчизняної педагогічної думки до єдиної логічної системи. Зокрема, почався процес відродження національної педагогічної школи, повернення незаслужено забутих імен видатних педагогів-учених, методистів і вчителів. Особливо важливим є звернення до педагогіки другої половини ХІХ – початку ХХ ст., яка накопичила цінний матеріал, як у цілому в педагогічній науці, так і в галузі природничої освіти.

Мета статті – на основі вивчення архівних джерел, наукової літератури, педагогічної преси досліджуваного періоду узагальнити зміст природничої освіти в початковій школі.

Вивчення й узагальнення широкого кола наукових джерел дало змогу визначити, що метою школи у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. визнавалося не тільки поширення початкових корисних знань, а й утвердження в народі релігійних і моральних понять. Згідно з цим будувався й навчальний план шкіл. Повний їх курс було поділено на три класи. У цей трирічний курс мало входило подання необхідних відомостей з природознавчих наук на основі наочного навчання (у 1-му класі – ознайомлення дітей з найближчими предметами, що їх оточують; у 2-му – ознайомлення з Батьківщиною на природничому і географічному матеріалі й розгляд правильних геометричних тіл; у 3-му – найнеобхідніші відомості з природознавства, сільського господарства і технології). Навчання повинно було проводитися лише росій-

ською мовою, що характеризувало насильницьку русифікаторську політику уряду того часу [9, с. 98].

Вивчення наукових джерел, знайомство з практикою роботи початкових шкіл другої половини XIX – початку XX ст. [1; 3; 5; 9] дало змогу з'ясувати стан розробки навчальних програм як умови і шляху реалізації змісту природничої освіти. Найпоширеніші програми з природознавства, що використовувалися початковими навчальними закладами досліджуваного періоду, ми вирішили подати у вигляді таблиці.

Таблиця

**Програми з природознавства, які використовувалися
в досліджуваній період під час навчання молодших учнів**

№ з/п	Період	Автор	Опис програми
1	30-ті рр. XIX ст.; діяла в багатьох закладах	А. Любен	Скорочений елементарний курс природничої історії, який був розрахований на три початкових роки і складався з невеликих розділів систематики рослин, систематики тварин та мінералогії, що були розташовані в концентричному порядку [3]
2	1861 р.	Перший з'їзд природознавців	Початковий курс природознавства для класичних гімназій у досить широкому обсязі. Розподіл галузей природознавства за класами пояснювався тим, що спочатку учням потрібно дати первинні дані про навколишню неживу природу, а потім – про тварин і рослин (1-й, 2-й, 3-й класи), після цього необхідно розпочинати вивчення хімії, знання якої необхідне для вивчення зоології, ботаніки, мінералогії та геології, які відкладались у трьох старших класах [7, с. 89]
3	1865 р.	Другий з'їзд природознавців	Початковий курс природознавства для класичних, реальних гімназій і прогімназій, що визначав обсяг навчального матеріалу, а не його зміст. Було виражено, що зміст програм може змінюватися залежно від різних місцевих умов, а обсяг навчального матеріалу має бути єдиним для всіх гімназій. Вступний курс для ознайомлення молодших школярів з природою був відсутній. Вивчення анатомії й фізіології людини передбачалося, але втрачало самостійне значення і входило до зоології, становлячи в ній початковий розділ. Скорочення систематики рослин і тварин намічалось, але історія органічного світу була скасована. За обсягом матеріалу перше місце посідав курс неживої природи. Цей навчальний предмет вивчався в 3-му, 4-му і 6-му класах. У його зміст, поряд з мінералогією, входила динамічна геологія [7, с. 89]

№ з/п	Період	Автор	Опис програми
4	1861–1862 рр.	А. Бекетов	Курс природознавства полягав у вивченні загальної зоології, ботаніки, мінералогії в початкових класах (1–4). Були включено відомості про будову, життєдіяльність і розвиток організмів як необхідний матеріал для індуктивного мислення. Оволодівши цими знаннями, молодші школярі мали набути вмінь спостерігати, будувати раціональні порівняння [7, с. 93]
5	1864 р.	Е. Росмеслер	Досить складна для учнів молодших класів програма, що передбачала вивчення історії природи починаючи з 1-го класу [6]
6	1871 р.	О. Герд	Скорочений курс природознавства для класичних гімназій, що передбачав такі розділи: відомості про природничу історію земної кори; відомості з природничої історії рослин (матеріал про онтогенетичний розвиток квіткової рослини, відомості про класифікацію рослинного світу); відомості з природничої історії тварин (детальна порівняльна анатомо-морфологічна, фізіологічна характеристика тваринного організму на прикладі ссавців, а потім класифікація тваринного світу за типами) [1]
7	1873 р. – програми для міських училищ; 1879 р. – програми для початкових народних училищ	Міністерство народної освіти	Програми були спрямовані на послідовне здійснення релігійно-морального виховання у процесі вивчення природознавчої історії [7; 9]
8	1883 р.	О. Герд	Система курсу природознавства для народних шкіл, що передбачала вивчення неорганічного світу перед вивченням органічного світу; курс предметних уроків, поділений на дві частини (перша – про землю, повітря, воду; друга – про рослини, тварини, людину). Було включено найбільш суттєві факти, предмети, явища природи, які забезпечували цілісне й закінчене коло знань [1; 7]
9	1901 р.	Д. Кайгородов	Програма вивчення біоценозів, що включала багато екскурсій з виховними цілями, але мала такі недоліки: були відсутні систематичність у вивченні природознавства, лабораторно-практичних робіт учнів у класі [2; 7]

№ з/п	Період	Автор	Опис програми
10	кінець XIX – початок XX ст.	В. Половцов	Скорочений курс морфології, фізіології, анатомії квіткової рослини, що закінчувався невеликим систематичним оглядом важливих типів рослин від нижчих форм до вищих. Своєрідність цієї програми полягала в її вступній частині, яка містила матеріал про єдність виникнення рослин і тварин у загальних рисах їх життєдіяльності. У всіх розділах програми підкреслювалась важливість багатьох пристосувань рослин до умов існування, але разом з тим деякою мірою відображалась і еволюція рослинного світу [4, с. 7].
11	1902 р.	В. Шимкевич	Була складена для перших трьох класів чоловічої гімназії. В основу програми була покладена система курсу природничої історії, розроблена О. Гердом для початкових народних училищ. Однак було внесено деякі зміни у підбір навчального матеріалу. Якщо вивчення природи неживої природи за О. Гердом слід було починати з ґрунту, то В. Шимкевич зробив цей розділ таким, що завершує курс неживої природи. Зоологічний розділ був поданий як скорочені основи порівняльної анатомії, що давали певні уявлення про історичний розвиток тваринних організмів. Ця програма в дещо зміненому (Л. Севруком, М. Усковим, І. Полянським) вигляді пізніше активно використовувалася у школі; за нею було складено ряд підручників для перших трьох класів середньої школи [8]
12	1906 р.	В. Половцов, Л. Ніконов	Була складена відповідно до методичних положень О. Герда для приватного Тенишівського училища: курс неживої природи (1-й клас) (Л. Ніконов); ботанічний, зоологічний курси (В. Половцов) [7; 9]
13	1908 р.	О. Павлов	Курс природознавства для реальних училищ. Відповідно до особливостей психіки дітей молодшого віку був поданий у вигляді трьох частин: декілька класних бесід учителя з учнями, а також окремі екскурсії на природу; знайомство з явищами неживої природи; матеріал з органічної природи. Прогресивним були вказівки на те, що вчитель не повинен був виконувати програму повністю, що давало викладачам змогу виявляти творчу ініціативу. Навчальний матеріал програми сприяв здійсненню провідної ідеї О. Герда – формування в учнів наукового світогляду [7, с. 336–337]

Проведений науковий пошук доводить, що протягом досліджуваного періоду упорядники навчальних програм намагались подати учням молодших класів як найбільше природничих знань, що часто суперечило психологічним можливостям учнів 6–10-річного віку.

Водночас провідні педагоги намагались враховувати вікові особливості учнів. Так, з опорою на психологію молодших школярів будував свої програми О. Герд, зокрема програму природознавства для чоловічих гімназій (1871 р.). Перший розділ цієї програми – “Відомості з природничої історії земної кори” – включав матеріал, який О. Герд рекомендував для курсу неживої природи в середніх школах. У другому розділі – “Відомості з природничої історії рослин” – містився матеріал про онтогенетичний розвиток квіткової рослини та відомості про класифікацію рослинного світу. Третій розділ програми – “Відомості з природничої історії тварин” – узагалі то не відповідав методичним вказівкам О. Герда. У цей розділ входила детальна порівняльна анатомо-морфологічна та фізіологічна характеристика тваринного організму на прикладі ссавців, а потім класифікація тваринного світу за типами [7, с. 211].

Висновки. Таким чином, у ході наукового пошуку охарактеризовано зміст викладання природничих дисциплін. Доведено, що реалізації змісту природничих дисциплін сприяли: підготовка, розробка та впровадження в шкільну практику офіційно-нормативних документів (статутів, положень, навчальних програм і планів), а також авторських програм і рекомендацій; практична спрямованість викладання природничих дисциплін.

Література

1. Герд А.Я. Предметные уроки в начальной школе. Проблемные указания как учить детей по книжке “Мир божий”. Земля, воздух, вода / А.Я. Герд. – СПб., 1833. – 132 с.
2. Кайгородов Д.Н. Из царства пернатых. Популярные истории из жизни русских птиц / Д.Н. Кайгородов // Педагогический журнал. – 1900. – Кн. 2. – 241 с.
3. Любен А. Обучение естественной истории : сб. переводов по педагогике, дидактике, методике / А. Любен. – СПб., 1872. – Т. 2. – С. 130–160.
4. Половцов В.В. К реформе преподавания естествознания в русской школе / В.В. Половцов // Природа в школе. – 1907. – № 1. – С. 6–12.
5. Положение естественных наук в наших гимназиях // Вестник воспитания. – 1904. – № 1. – С. 85–87.
6. Россмесслер Е. Значение естественных наук в образовании и преподавание их в школе : пер. с нем. / Е. Россмесслер ; предисл. А. Пыпина ; примеч. А.Я. Герда. – СПб., 1864. – С. 8.
7. Федорова В.Н. Развитие методики естествознания в дореволюционной России / В.Н. Федорова. – М. : Учпедгиз, 1958. – 434 с.
8. Шимкевич В.М. По поводу постановки естествознания в будущей средней школе / В.М. Шимкевич // Русская школа. – 1901. – № 9–10. – С. 33–36.
9. Шульга І.К. Нариси з історії шкільного природознавства в Росії / І.К. Шульга. – К. : Рад. школа, 1955. – 290 с.

СОКОЛОВА Н.О.

НОВІ ПІДХОДИ ДО СТРУКТУРИ УРОКУ В 60-ТІ РР. ХХ СТ.

Розвиток України як самостійної незалежної держави зумовив помітні зрушення в системі навчання й виховання молоді. В умовах розбудови національної вищої та середньої школи питання модернізації освітньої галузі стали об’єктивною